

Проф. др Биљана Дојчиновић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
bdojcinovic@fil.bg.ac.rs

821.163.41.09-32 Андрић И.
343.988-055.2
https://doi.org/10.18485/ai_andric.2018.ch16

АНДРИЋЕВЕ ПРИЧЕ О НАСИЉУ НАД ЖЕНАМА: „МАРА МИЛОСНИЦА“ И „ЗЛОСТАВЉАЊЕ“¹

У овом тексту реч је о Андрићевим приповеткама „Мара милосница“ и „Злостављање“ које захтевају „читање по роду“ јер тематизују насиље над женама. Фокус је посебно на приповеци „Злостављање“ која маестрално описује и дијагностикује један од облика породичног насиља. Много пре родних разматрања из психологије и права Андрић прецизно одређује ментално насиље као злостављање. Тек деценијама касније родне студије права успевају да тај термин уведу у правни речник и законодавство.

Кључне речи: Андрић, феминизам, насиље над женама, право, студије рода.

1.

У раним фазама феминистичке књижевне критике у англофоном свету, од краја 60-их до краја 70-их, велику улогу имала је критика која се заснивала на отпору мизогиним стереотипима у представљању женских ликова и њихових судбина у делима мушких

¹ Овај рад настао је у оквиру пројекта *Књижевство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915*. (бр. 178029) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

аутора. Бројна су читања која су критиковала начине представљања, карактеризацију или саму радњу везану за јунакиње. Једна од најзанимљивијих и најбоље образложених студија те врсте јесте *Чийаишеља која љружа оййор* Џудит Фетерли у којој ауторка разматра осам кључних дела америчке књижевности из пера аутора, и приступа им критикујући представе и судбине које су доделили својим јунакињама. Актуелност ове студије која се чита и данас, четири деценије по објављивању, потиче отуд што је поставила питање о различитим начинима и могућностима читања. Занимљивост те анализе за овај текст почива пре свега у изразу „феминистичка димензија“ који је Фетерли користила да би објаснила како су та дела ипак избегла замке потпуне или претежне „стереотипизације“. У овом тексту користићу израз „феминистичка димензија“ али у нешто другачијем значењу – овде је реч о оним елементима у приказу стварности и судбине јунакиња који се данас најбоље тумаче терминологијом насталом у оквиру феминистичке теорије, пре свега проучавању насиља над женама. Та димензија показује и једно дубље разумевање стварности самог аутора, као и положаја жене унутар тог света.

Истраживања покренута на таласу који је дао и поменути књигу, као и дебате које су уследиле после њеног објављивања, показала су да у многим културама постоје аутори који су велики и у том смислу „феминистичке димензије“. Ова фаза феминистичке критике је код нас скоро сасвим прескочена, и кад је реч о критици положаја жене унутар мушког стваралаштва, али и када се ради о признавању феминистичке димензије оним писцима који су је заиста и увиђали. То је велика штета јер су код Андрића сјајно описане појаве – историјске, друштвене, психолошке, правне, којима тек сада феминистичка теорија налази име, а које се јасније и пластич-

није сагледавају тек из феминистичке перспективе.

Колико ми је познато, такву доследну феминистичку анализу извела је једино Јасмина Лукић и то на причама „Мара милосница“ и „Аникина времена“. Реч је о феномену насиља над женама којима се ове две приповетке баве. Јасмина Лукић њихову тему дефинише као друштвену контролу женске сексуалности у свету хегемонистичког маскулинитета у ком су жене увек жртве, било да покушају или не да се избеаве из подређеног положаја. Ауторка препознаје у Андрићевој прози „тачке отпора“² пре свега у поступку: „gdje narativna struktura pokazuje da se značenja izrečena kao neupitne tvrdnje moraju kritički promatrati u kontekstu drugih opisanih zbivanja, ali i u detalju koji odudara od glavne linije radnje ili dominantne karakterizacije nekog lika“ (Lukić 2005: 154).

То даље значи да је свезнајући приповедач у овим приповеткама заправо ограничен, то јест, да дело у целини указује на то да треба заузети дистанцу у односу на одређене нараторове исказе (в. Lukić 2005: 155).³ Своје феминистичко читање Јасмина Лукић назива „опозицијским“: „opozicijsko čitanje Andrićevih priča prepoznaje u nasilju nad ženama strukturnu komponentu datog društvenog sustava preko koje se onda oslikava i cijeli sustav“ (Lukić 2005: 158).

То је, другим речима, читање које назива ствари њиховим правим именом. У овом тексту ћу, полазећи од приче „Мара милосница“ и анализе Јасмине Лукић, разматрати приповетку „Злостављање“. Ове две приче настају у размаку од две деценије – прва је из 1926, дру-

2 Термин „тачке отпора“ у овом случају врло је сличан „феминистичкој димензији“, изведеној из истог текста Ц. Фетерли.

3 Јасмина Лукић користи термин Вејна Бута „имплицитни аутор“ да би означила значењску тенденцију дела у целини.

га из 1946, тако да се у самој проблематизацији насиља, пасивности и могућности отпора види значајна разлика.

2.

Приповетка „Мара милосница“ почиње указивањем на историјски контекст: „Пред саму аустријску окупацију дошао је Велиудин паша, звани Черкез, по други пут у Босну“ (Андрић 2017: 103).

Политичке промене свакако утичу на судбину јунакиње која је рођена и одрасла у таквим околностима да о ономе што је изван њеног уско омеђеног живота не зна ништа, нити би ишта могла да разуме. На тој, за Мару неразумљивој јавној сцени, мушкарци су чиниоци. Иако су и они сви одреда незнатни и жртве, ипак имају друштвени статус и какву-такву моћ или право избора, за разлику од ње која је бачена у свет без икаквог права и осуђена на то да убрзо буде потпуно збрисана.

Мара заправо нема од кога да научи било шта о свету. Она у потпуности припада сфери приватног – са непуних 16 година, без мајке, ради са слабоумним оцем у пекари у Травнику. Јавно, политичко, повесно, неочекивано ће извршити уплив на њен живот и уништити га, али ништа се од тога не би догодило да нема конкретне личности која ће посегнути за њом. Андрић мајсторски оцртава тај, за Марину судбину, одлучујући тренутак. Паша и пратња су случајно задржани у поворци управо код пекарнице и у том кратком часу он угледа младу девојку. Један поглед је довољан да уочи њену лепоту и он захтева да му је доведу, а када се то догоди задовољан је не само њеним изгледом него можда још и више тиме што ју је тако зналачки оценио.

„Била му је пријатна и мисао да и сад, као некад, може по једној испруженој руци да позна врсту жене и

њену праву вриједност. Да ју је одвео прије не би ваљало, а три-четири мјесеца доцније, чини му се, већ би прецвала. Ово јој је право вријеме.“ (Андрић 2017: 105)

Овај чин „правог избора у прави час“ од стране моћног мушкарца, представљен као посебна способност старог сладострасника, није и не може се читати као било шта друго до – насиље. И имплицитни аутор нас јасно води у том правцу – иста привидна вишесмисленост постоји и у представљању односа Вели-пашиног према Мари као очинског. Када је позива у постељу, паша јој се обраћа речима: „Хоћемо ли, кћери“ (Андрић 2017: 107). Реч је о инцесту, било да прихватимо фиктиван очинско-кћерински однос или да увиђамо реални однос снага у ком једна особа има неограничену моћ над другом особом. У сваком случају то је „силовање без употребе физичке силе“⁴ и приповетка инсистира на томе.

„Била је одвојена од својих, усташена, усамљена, упућена потпуно на њега.“ (Андрић 2017: 105)

Мара је не само дете, него и припадница покореног народа, чедо из „случајне породице“. Мајка јој је била турска милосница коју је њен власник удао за слабоумног пекара. По мајчиној смрти остала је сама с оцем и одатле ју је, још не ни стасалу, одвео Вели-паша. Када је доведу код њега, она се држи „као зверчица“; у тренуцима који личе на љубавне „грицка ивицу кошуље Вели-пашине“, а на крају, кад наступе нове политичке прилике, бива остављена као каква небитна ствар. И

4 „Dete nema izbora, ne samo zato što je učinilac veći ili stariji, ili društveno dominantniji, nego zbog toga što njeno emotivno i fizičko preživljavanje bukvalno zavisi od njenog pokoravanja sudbini. (...) Izvršilac incesta je emotivno ili fizički neophodan za opstanak žrtve i zato može uticati na nju. Na taj način on može podići oko nje zidove. Incest je po definiciji, zapravo, silovanje bez upotrebe fizičke sile.“ (Mršević 2002: 562)

мада наратор каже да је седница која је значила почетак буне „одлучила о судбини дјевојке из Логавина сокака“ (Андрић 2017: 114), читава прича показује да та одлука припада ономе ко ју је одвојио од оца и присвојио као играчку, ствар за забаву.

Јер, шта је милосница? Из приче видимо да је то некакво живинче, не животиња која вреди – ни пас ни коњ; она није ни слуга ког би њен власник повео са собом. „Води коње и слуге и псе, а њу оставља“ (Андрић 2017: 115). Чак и када је тобож штити од фра Грге и његове лицемерне вере, за Вели-пашу Мара није људско биће. Она је *оно*. „*Оно* ће у идућу недјељу, кад вам буде молитва, да дође опет; и не буде ли мјесто и дочек као и за свако друго женско...“ (Андрић 2017: 109).

Она је мање него ствар, као и све друге жене из приповетке. Други део приповетке, после Вели-пашиног напуштања Маре, приказује управо низ себи препуштених, злостављаних и силованих жена. Прва у низу несрећница је баба Ануша, алкохоличарка и сиротица која није у стању да се брине о својим унуцима. Друга је њена унука, силована баш тог дана кад Мара дође код Ануше. Намамљена на шећер као право дете, па напаствована, њена је несрећа паралелна са Марином. Сам наратор, гласом који симулира „јавност“, не пропушта да нам наговести да је девојчица већ имала у оку нешто дрско и искусно, док исход те епизоде показује болно неискуство, детиње поверење у свет око себе или, једноставно, глад.

Последње место на које Мара стиже јесте дом Памуковића. Споља диван, како јој се чини, он је препун живих рана и прећуткиваног јада. О томе ће Мара чути од Невене, снахе Памуковића која их мрзи, али чека тренутак освете који јој је мајка обећала. Наиме, Невена, за разлику од осталих жена, има мајку која је

подржава. Када ју је као невесту испраћала, она јој у неколико реченица одаје тајну брачног живота – неће ти бити горе него мени и само претрпи, па ћеш их за појас заденути. Када невести заиста треба заштита, мајка је ту да то учини.

И Невенина и Марина судбина су донекле паралелне, али Невена је удата и има дом у који може да се врати, а Мара нема никога. Заправо, мајка која би можда Мару и штитила да је остала жива на неки начин је узрок њене нагле пропасти. Када Шимун, пропали зет Памуковића, крене на Мару, његова жена с презиром изговори кобни назив: „турска милосница“, који у Мари покреће сав ужас кроз који је прошла и она се сурвава у лудило. Заштиту није имала ни Јела, у младости силована од једног Памуковића и доживотно везана за ту кућу, једина особа која заиста жели да на неки начин заштити Мару или осећа самилост према њој, нарочито када увиди да је несрећница трудна. Марино дете се рађа кад почиње бомбардовање и недонесено, живи свега пола сата. Сахрањено је у кутији за ексере испод шљиве у дворишту. Неко време Мара, несвесна тога што јој се збива, још доји Невениног сина, а онда умире и она. Када је сахране, Јела, коју никад нико није видео да плаче, не само да плаче већ се и моли – за све несрећнице: „Сад је плакала и наглас молила Бога да убрани и заклони све жене, несрећне друге и мученице“ (Андрић 2017: 137).

Јела је та која зна да је Мару, још недорасло дете, „сатро Турчин“: није историја крива, не судбина, не само женскост у смутним временима, него злочинац који се огрешио о њу. Он и многи други злочинци који су унесрећили ове жене: „Andrić tako u ovoj priči vrlo jasno pokazuje da ženske nesreće ne dolaze niotkuda, kao mistični, neodvojivi deo njihove sudbine u svijetu koji im nije sklon, već da su te nesreće rezultat vrlo konkretnog

ponašanja vrlo konkretnih ljudi koji čine sasvim konkretno nasilje“ (Lukić 2005: 168).

За Маром не остаје ништа, јер од свега она заправо има само своје име. Чак ни Госпи, с којом је то име повезује, утешитељки сиротих и бедних, не може да приђе. У свом кратком и жалосном животу она може бити само апсолутно покорна, што је, како показује Јасмина Лукић, карактеристично за јунакињу бајки која на крају бива награђена. Али, како Мара не живи у бајци, она са своје покорности вишеструко страда (Lukić 2005: 166). И заиста, „Мара милосница“ има много сличности са бајком „Лепотица и звер“ која се често наводи као идеални пример приче о награди за женску покорност и истрајност. Овде се чаробни обрт не дешава, мрачни елементи се не преображавају у радост већ остају безизлазна тама, а ми смо суочени са реалистичном причом о немоћи и насиљу: отмици, силовању, инцесту.

3.

Прича „Злостављање“ из 1946. тумачена је с правом као изузетна психолошка студија, али свакако има и других важних црта међу којима је њена „феминистичка димензија“. И у њој, као и у „Мари милосници“ радњу покреће идеја „доброг избора“ жене као објекта који чини мушкарац као субјект, само што је овде реч о грађанској средини и, историјски посматрано, знатно каснијем периоду. Отуда веза између избора, самог права на избор и тлачења које се ту успоставља почива на патријархату и капиталистичком друштву. Насиље о ком је овде реч истовремено је економско и психичко. На плану приповести, економско насиље делује потиснуто јер је нагласак на психичком, али је јасно да га без оног првог не би било.

Андрија Зерековић је ситни капиталиста, *self-made man* који је напредовао од сељачког детета до власника радионице за производњу четака. Његов живот је обележен императивом да поседује и напредује у поседовању, а женидба лепом и сиромашном Аницом јесте врхунац тог пута. Андрију у његовом статусу ожењеног мушкарца у почетку највише усхићује чињеница да је Аница његова имовина:

„Могао је у тами да положи обе руке на чврсто топло тело заспале жене, да их положи ма где, тамо где случајно падну, и да каже сам себи: 'Све је ово моје, од косе па до ножних прстију, моје и ничије више!' Од тог осећања среће шире се димензије сопствене личности у бескрај.“ (Andrić 2017: 353)

Аница је тек предмет који власнику даје снагу да постане неко други. Прича и говори о томе како Андрија, у браку у ком се осећа економски и друштвено суверен, пред женом постаје неко други. Своју снагу и задовољство браком црпе из чињенице да има публику, и то публику која је нема, пасивна, немоћна да се одупре његовим сулудим манифестацијама „моћи“, дугим монолозима о фиктивној величини и важности, бесмисленом надимању сопствене личности.

Кружна структура приповетке делимично подсећа на Џојсов поступак у причи „Сестре“ која се завршава тамо где фабула заправо почиње. Овде се крај и почетак преливају један у други, чиме се ствара утисак безизлажности: муж и отац повезани су као злостављачи у систему који живи од опресије и унижавања другог. Прво што сазнајемо јесте садашњост Анице Марковић, некада удате Зерековић, и то из перспективе „јавног мњења“ које суди и које је глас тог система: „Сви су се изјаснили против Анице“ (Andrić 2017: 350). Тако причу отвара оно што би могао бити епилог, док

је закључује сцена која ка том епилогу води, Аничино бекство, успињање ка очевој кући, где, као што и ми и јунакиња знамо, неће бити добродошла.

Позиција наратора у причи је динамична и вишеструка, чак и јасније него у „Мари милосници“. Мада почиње наведеном реченицом о осуди јунакиње, наратор нас већ коментаром очевог одбијања да Аницу прими јер тражи „над хлеба погачу“ подсећа на сам наслов приповетке. Коментар „(Пословицама се код нас убијају живи људи на најбржи и најнеправеднији начин)“ (Andrić 2017: 350) јасно је уперен против суда већине, хитро исказаног, површног и лицемерног.

Променљивост позиције наратора сведочи о модерничком поступку који Андрић примењује, настојању да читалац сам дође до спознаје. То се најјасније види у описима Андријине спољашњости. За Андрију Зерковића у почетку сазнајемо да није био нарочито привлачан, али да је у свему другом изгледао као ваљан човек: „Истина, није био никад наочит ни леп човек, али није био ни без достојанства и држања које одговара његовом реду људи“ (Andrić 2017: 350). Тек касније ћемо сазнати и детаље о његовом изгледу – то је још једна одлика структуре ове приче, јер у почетку сагледавамо Аничину судбину из угла околине која не може и неће да разуме шта је заправо било, да бисмо постепено почели да разумевамо дубину њене несреће. Зато се тек касније у причи разјашњава шта је значило то да Андрија није био наочит:

„Све је код њега било савршено, осим његовог спољног изгледа. Ни у колевци није био леп, а доцније живот га је дотеривао на чудан калуп. Управо, он је био савршен тип ружног човека. На танким и кратким ногама – снажан труп и дугачке руке, а на исто тако танком и невидљивом врату – велика глава, затурена и утонула међу рамена.“ (Andrić 2017: 353)

Тек у трећој реченици овог исказа долазимо до недвосмислене и директне истине о Андријином изгледу – да је био „савршен тип ружног човека“, што, иронично, преокреће значење и оног претходног „савршенства“. Заправо, у овом опису све се релативизује: није грбав, али изгледа тако, има кварне зубе у доњој и превише беле, вештачке, у горњој, очи жуте и мутне, али је све то „било ублажено *начином* који је газда Андрија имао у свом општењу са људима...“ (Andrić 2017: 353-4).

Тек када смо се већ упознали са духовном наказношћу овог лика и када нам се градацијски отвара његов карактерни мрак, физичка ружноћа прелази у гротеску у детаљном опису припрема за спавање:

„Газда Андрија се још дуго спрема и удешава за спавање. Скида зубе са горње вилице, чисти их нарочитом четком и ставља у чашу воде. Испира грло нарочитом водицом, увлачи у нос фитиље натопљене машћу и перуанским балсамом, облачи за спавање нарочито *Јејерово* рубље, а преко тога кошуљу-спаваћицу; кошуља је најнижа мушка нумера што постоји, па ипак је она малом човеку до земље. На своје ћелаво теме четкар меће нарочиту капу од беле вуне.“ (Andrić 2017: 357)

И сам овај кратки одељак мајсторски је градиран – од газде до четкара, он у малом понавља третман који Андријин лик има у целој причи. У почетку, он је описиван скоро као господин, с поштовањем, да би касније, кад нам се разоткрио у својој суманутости, био називан скоро искључиво по свом позиву, подругљиво (јер он је ипак газда) – четкар.

Наратор заузима перспективу и саме Анице, иако јој не даје глас. Јунакиња је објекат и њена безгласност је важна и на формалном плану, али нам зато психонарација и индиректни, приповедани монолог откривају

шта осећа.⁵ Аница јасно и до краја артикулише свој статус – за мужа је небитна као особа, она је само ствар, неко пред ким може да изводи свој „вашар чудовишта“, умишљену представу о себи. Њена мука је двојака, јер не само да не може другима описати како се осећа, већ се и сама осећа кривом што то трпи.

„Вређало ју је што он мисли да пред њом као пред мртвом ствари или створењем без памети може да пусти маха својој уобразиљи и не сматра за потребно ни да обузда свој језик, ни да умери своје лажи и маштаније. Још као девојка она је слушала од удатих жена и другарица да има неваљалих и настраних мушкараца који имају болесне прохтеве и који траже од жена недостојне и неприродне ствари. Она не познаје ни такве људе ни њихове начине, али ово што ради њен муж могло би, како јој се чини по њеном осећању, бити то или нешто слично.“ (Andrić 2017: 363)

Аница схвата да је оно што види и доживљава изопаченост. Не сексуална, као што су јој друге жене наговештавале, али свакако перверзија, јер је њен муж исто тако болестан и тражи од ње да му одобрава сопствено лудило. Занимљиво је како се у овој приповеци повлачи паралела између сексуалног и других облика задовољстава и њихових изопачења. Наратор посебно инсистира на томе да је Аница једра и млада: њене груди су овде метонимијска ознака плодности, лепоте, љубавне и чулне чежње коју Андрија и не помишља да испуни. Упркос Андријиној „не-наочитости“, нема неког нарочитог гађења младе жене, али се јасно каже да она не жели да јој муж дође у постељу. „То нипошто“ (Andrić 2017: 357). Али, Андрија за то и не мари – он

5 У одличној екранизацији Петра Зеца, Анкица постаје наратор, али то нимало не утиче на њену пасивну позицију у главном збивању, нити мења основни тон приче у драмској верзији.

има свој сопствени оргијастични ритуал који се градацијски појачава, док не дође до тачке у којој се сваки проблем, како Јасмина Ахметагић примећује, решава убиством (в. Ahmetagić 2011: 114). После тих тирада, он заспи истог трена кад легне, „као животиња“, не испражњен, већ „засићен и задовољан“. А Аница врло добро разуме да су те представе насиље, један посебан, несанкционисан вид насиља.

„У сваком случају, она се осећа као створење које злоупотребљавају и злостављају на бездушан, подмукао, а привидно безазлен и допуштен начин. Она се стиди због свега тога.“ (Andrić 2017: 360)

За Андрију, Аница је оно огледало које су, по Вирџинији Вулф, жене одувек представљале мушкарцима, али је овде, у породици, у затвореном свету кућног насиља, процес огледања и уживања у томе доведен до пароксизма.⁶ То је последица патријархалног система, како упозорава Јасмина Ахметагић (в. 109), а у родним студијама права као кључни узрок насиља у породици сматра се управо патријархални модел породичних односа.⁷

Наратор такође инсистира на Аничиној пасивности, на томе да ју је сав тај ужас паралисао, уместо подстицао на реакцију која би смирила болесно надимање Андријине личности. Можда је Аница, како наратор на једном месту каже, здрава и паметна, а незадовољна, могла да га смота као наказну бебу и припрети му да спава, „једном речју да га ућутка и дозове памети“. Тај

6 „Тек са оваквим слушаоцем види човек сам себе, шта је и ко је, какав је и колики је, шта све зна и уме, може и сме.“ (Andrić 2017: 354)

7 „Међу uzrocima nasilja u porodici ključnu ulogu ima patrijarhalni model породичних односа, у коме је насилје прихватљив и уобичајен облик дисциплиновања непослушних чланова породице. На појаву насилја у породици утичу, међутим, и други друштвени, посебно економски фактори...“ (Petrušić 2017: 183)

део је близак сегменту у ком се мисли саме Анице преносе као индиректни говор,⁸ али је то вероватно говор самог наратора који се потом претапа у психонарацију и опет, приповедани монолог: „Могла је и желела свом душом да то учини, па ипак није налазила снаге за то“ (Andrić 2017: 360).

Сам поступак индиректног говора, ако и Аничина судбина, подсећају на још једну Џојсову приповетку из збирке *Даблинци*, „Ивлин“. То је прва „женска“ приповетка у овој збирци, а говори о сиромашној младој девојци из Даблина која жели да удајом избегне своју судбину „замене за мајку“ у породици, живот у беди, злостављање на послу (и она ради у продавници) и пијаног садисту оца. И Ивлин и Аница имају очеве на које не могу да се ослоне: Аничин отац је, каже се у приповеци, прек човек, и на самом почетку видимо да је одбацује кад јој је потребан; Ивлинин отац истреса своје фрустрације на њој. И једна и друга су остале без мајке и обе су, заправо, биле осуђене на бескрајно одрицање у породици. У „Ивлин“ су сећања на мајку, на време док је била жива, као на и њену смрт, значајан део карактеризације саме јунакиње. И код Андрића смрт мајке у породици са три сестре и једним братом за јунакињу значи преузимање улоге мајке. О тој Аничиној судбини каже се у приповеци:

„Није редак случај у нашим малограђанским породицама, где је отац удовац са много деце и мало прихода, да се најстарија сестра, узевши на себе улогу мајке, потпуно жртвује, остане у кући као њен добар дух и 'сахрани се' у темеље породице.“ (Andrić 2017: 351)

Оне су обе желеле да се отргну позиције „виртуоза несебичности“, жртава које сопствени живот

8 Почине од „Прве година она је слушала...“ а завршава се речима „Боли је и пече неиздржљиво, сваким даном све више, то дубоко осећање понижења и стида...“ (Andrić 2017: 360).

сахрањују у темеље породице, анђела дома.⁹ Позиција „доброг духа“ и значи не чинити ништа за себе и стога није чудо што су обе пасивне, али, заправо им време, место и систем у ком живе не дају простора за избављење.¹⁰

Али, шта заправо значи „злостављање“ из наслова приповетке? Тај се термин као именица у причи нигде не појављује. Појављује се придев „злостављана“ и глагол „злостављати“ и то у индиректном, приповеданом монологу саме Анице, што је својеврсна релативизација констатације из наслова: у причи само Аница, и то посредовано, стиже до те речи. Ипак, у том одељку расправља се о томе како нема законске регулативе за тај проблем, нема имена за тај злочин¹¹, и тај би се део могао приписати самој Аници, као приповедани монолог.

„И несреће имају своје категорије. У коју спада ова? Изгледа да то не може да се одреди. А оно што не може да нађе места ни у једној од постојећих категорија, треба свака да сноси сам, јер томе нема лека. Један човек, поготову једна жена, мора у одбрани својих права и своје личности да се ослони на друге људе и на своје право онакво какво је формулисано у законима, или бар у схватањима и навикама друштва. А на шта она може да се пожали у овом привидно савршеном браку? Како да каже другима да је злостављана на изузетно

9 Анђео дома је термин који је Вирџинија Вулф преузела из песме Ковентри Патмора и обрадила у есеју „Професије за жене“. Андрићев опис „доброг духа“ потпуно се уклапа у оно што „анђео дома“ означава.

10 Приповетка „Ивлин“ завршава се искорак из индиректног говора јунакиње и констатацијом о јунакињиној пасивности: „She set her white face to him, passive, like a helpless animal. Her eyes gave him no sign of love or farewell or recognition“.

11 О томе шта тај злочин у психолошком смислу представља детаљно говори текст Јасмине Ахметагић.

ружан и тако неподношљив начин, да мора да бежи и да се спасава ако неће да излуди и свисне од досаде, стида и гађења на њим и над самом собом?“ (Andrić 2017: 360-1)

Одговора на ову Аничину муку у њеном времену није било, нити у времену када је прича објављена. Наиме, све до краја шездесетих година 20. века дом је био „човекова тврђава“ и насиље у породици је било приватна ствар, осим у случајевима тешких телесних повреда. Тек од седамдесетих почињу истраживања овог феномена, пре свега под утицајем феминизма. Мада нема једне опште дефиниције, сада се насиљем сматра свако понашање које представља испољавање моћи ради контролисања других чланова породице: „...у савременој литератури се обично наводи да је насиље у породици сваки вид физичког, сексуалног, психичког или економског злостављања, које врши један члан породице према другом члану породице“ (Petrušić 2017: 181).

Савремена правна наука каже да насиље у породици значи кршење права на живот, слободу, достојанство члана или чланова породице и да оно није изоловани инцидент, већ модел понашања (в. Petrušić 2017: 181-2).

Патријархално друштво које подржава идеју „дома као тврђаве“ за Аницу значи тешку економску зависност. Наиме, на самом почетку приповетке сазнајемо да је брак разведен на штету Анице, а то одговара правном систему тог времена.¹² Зато она о бекству размишља као о својеврсном самоубиству¹³, али ипак одлази.

Да ли се и Аница може ставити у ред женских ликовна мученица и патница за којима Јела плаче, у низ од

12 Odlukom Opšteg odeljenja Kasacionog suda od 14. marta 1890. godine (br. 1341) supruga koja bi svojevolutno napustila svog muža gubila je i pravo na izdržavanje (Stanimirović 2017: 109).

13 „...она зна добро да би бекство значило нелогичан и страхан корак, исто што и самоубиство“ (Andrić 2017: 361)

Маре, баба-Анушине унуке, Јеле, Невенке, жена које немају никакав или врло мали уплив на сопствену судбину?

Аница, у поређењу са Маром, са Јелом, па и са Невенком, и, на другој страни – Ивлин, има избор. Он није лак и не води је у благостање ни срећу, али за њу значи слободу. „Живи животом усамљених, одбачених жена“ (Andrić 2017: 350) јесте исказ који се приписује јавном мњењу, оном гласу који не разуме шта се догодило. У причи је сасвим јасно да је то њен избор: није се вратила на Андријине позиве, а када ју је отац одбацио, она налази посао и наставља да живи. Сиромашна, као што је и пре удаје била, али сама, слободна, без злостављача.

Сиромаштво и женскост су повезани. Када погледамо Српски грађански законик у ком су жене биле потпуно обесправљене, заједно са малолетнима и малолетнимима,¹⁴ онда је јасно зашто. Аничин излаз је отуд тесан и тегобан процеп, но то је и простор велике слободе у поређењу са претходним јунакињама. Она се не може отети постварујућем систему, али се отела гласу који ју је најдиректније и немилосрдно претварао у објекат. Њено се инстинктивно, скоро полусвесно бекство може тумачити као пасивни отпор, али оно ипак *јесће ошћор*.

4.

У анализи ових двају приповедака показује се да је за њихово потпуно разумевање неопходно заузети перспективу родног читања. Тек из тог угла постаје јас-

14 „Наш законик је отишао и корак даље у суžаванју пословне способности удатих жена када је у чл. 920 прописао: Младолјатнима уподобљавaju се и сви они, који не могу, или им је забрањено сопственим иманјем руковати: такви су сви ума лишени, распикуче судом проглашене, пропалце, прездуженци, којих је иманје под стечиште потпало, удате жене за живото мужевлја.“ (Stanimirović 2017: 109)

но да су за тешке судбине жена криви јарам патријархата у свим временима и насилници који су своју моћ над женама злоупотребили. Несрећа Андрићевих јунакиња не може се приписати само повести и њеном вртложењу; не некаквој апстрактној, судбинској сили; не тек малограђанском лицемерју, већ односима силе, моћи, економске и социјалне, злочинцима, недостатном закону, друштвеном систему који жене маргинализује, пасивизује, искоришћава. На то нам, у обе приповетке, указује и посебна динамична позиција наратора и структура текста који поставља пред читаоца задатак сталног и напетог трагања за значењима. „Феминистичка димензија“ Андрићевих приповедака уочена је релативно скоро што значи да тек предстоје нова читања овог аутора у том кључу, читања која ће коначно моћи да поједине појаве и односе назову њиховим правим именом или, управо, именом које им је сам Андрић дао.

Извори и литература

- Andrić, Ivo. „Mara milosnica“. *Priče*. Beograd: Laguna (2017). 103-137. Štampano.
- Andrić, Ivo. „Zlostavljanje“. *Priče*. Beograd: Laguna (2017). 351-366. Štampano.
- Ahmetagić, Jasmina. „Paradoks zlostavljanja: žena kao trofej (Ivo Andrić, Zlostavljanje)“. *Priče o narcisu zlostavljaču: zlostavljanje i književnost*. Beograd: Službeni glasnik. (2011) 101-116. Štampano.
- Joyce, James „Evelyne“. *Dubliners*. http://www.online-literature.com/james_joyce/959/ Web 14. 1. 2018.
- Lukić, Jasmina. „Dvije Andrićeve priče: Anikina vremena i Mara milosnica“. *Bosna Franciscana* 23: (2005). 151-174. Štampano.
- Mršević, Zorica. „Mitovi o incestu: proizvod društvene mizoginije“. *Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse*. Marina Blagojević (ur.) Beograd: AŽIN. (2002). 557-574. Štampano.

Petrušić, Nevena. „Pravna zaštita od nasilja u porodici“. *Studije roda*. Dragica Vujadinović, Vojislav Stanimirović (prir.). Beograd: Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu. (2017). 181-201. Štampano.

Stanimirović, Vojislav. „Snaga običaja – porodica u srpskom Građanskom zakoniku između starog i novog“. *Studije roda*. Dragica Vujadinović, Vojislav Stanimirović (prir.). Beograd: Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu. (2017). 99 – 116. Štampano.

Biljana Dojčinović

ANDRIĆ'S STORIES ON VIOLENCE AGAINST WOMEN:
„CONCUBINE MARA“ AND “MISTREATMENT“

Summary

This text is about the stories “Concubine Mara” and “Mistreatment,” which ought to be read via gender theory, since their topic is violence against women. The article is focused particularly on the story “Mistreatment,” which masterfully depicts and diagnoses one form of family violence. Long before gender research in psychology and law, Andrić precisely defines mental violence as mistreatment and classifies it properly. Only decades later will the gender studies of law succeed in introducing this type of violence into law vocabulary and the legal praxis.

Key words: Andrić, feminism, violence against women, law, gender studies.